

מבט על, גיליון 911, 2 באפריל 2017

יחסי ערב הסעודית וירדן בצל פסגת הליגה הערבית

עודד ערן ויואל גוז'נסקי

עבור ירדן וערב הסעודית, מושב הליגה הערבית (עמאן, 23 – 29 במארס) היה אירוע חשוב. עבור ירדן היווה המפגש הזדמנות להפגין יציבות ומעורבות מצדו של המלך עבדאללה השני בהתרחשויות במזרח התיכון, ובמיוחד בגזרות הסורית והפלסטינית. שורת פיגועים שבוצעו על ידי תומכי דאע'יש בירדן, הפגנות של מתנגדי הרפורמות שהממשלה מבקשת להנהיג וכן ידיעות שמקור חלקן בישראל על אודות התערערות היציבות בממלכה, פגעו בתדמיתה כמדינה יציבה וצופה כי כינוס הפסגה בבירה עמאן יפצה על כך. עבור בית המלוכה הסעודי, הפסגה הייתה הזדמנות להוכיח שמעמדו בזירה האזורית לא נפגע, על אף שרשרת הכישלונות שנוקפו לחובתו בשנים האחרונות, ובראשם השגת הסכם הגרעין עם איראן, שערב הסעודית פעלה מאחורי הקלעים לסיכולו; חוסר היכולת להכריע במערכה נגד החות'ים בתימן לאחר שנתיים של לחימה; אובדן ניכר של היכולת להשפיע על יחסי הכוחות בין הצדדים הלוחמים בסוריה ובעיראק; הכישלון לקבוע בלעדית את מחיר הנפט בשוק העולמי. כל אלה הותירו ביחס לערב הסעודית רושם של שחקן אזורי, הנמצא הרחק משיאו. שתי המדינות ביקשו אם כן לבצר באמצעות הפסגה את מעמדן האזורי, ובצד זאת גם להסדיר את היחסים הבילטרליים ביניהן: הפסגה נוצלה לשם הפגנת סולידריות בין-ערבית ובפרט בין ירדן למדינות החברות וליצירת תהודה בהקשר זה, שמפגש סתמי בין שני ראשי מדינות לא די היה בו כדי להשיגה.

מלך ירדן התריע כבר ב-2004 מפני הסכנה הטמונה בהתהוות "סהר שיעי" באזור, וכן היה הראשון שקרא לבשאר אל-אסד לפנות את כסאו לאחר תחילת מלחמת האזרחים בסוריה. ואולם, מפגש הפסגה בין מלך ירדן למלך ערב הסעודית מתרחש על רקע חשש סעודי משינויים בעמדה הירדנית כלפי משטר אסד ונסיגה מהקו העקבי המובל על ידי ערב הסעודית – התנגדות להמשך שלטונו. ואכן, באחרונה מסתמן שינוי אפשרי בעמדתה של ירדן כלפי הנעשה בסוריה, וזאת לאור התנופה לה זוכים הכוחות הנאמנים למשטר אסד והאפשרות כי ארצות הברית ורוסיה תגענה להסכמות שתאפשרנה את הישארותו בשלטון, וכנראה גם סירוב ירדני לאפשר לכוחות ערביים בהנהגה סעודית להשתתף בלחימה בסוריה משטח ירדן.

זאת ועוד, אמנם ירדן הביעה תמיכה פומבית בהסכם הגרעין שהושג עם איראן ביולי 2015, כפי שעשו גם מדינות המפרץ, אך הלחצים הכלכליים הביאו להתיישר עם ערב הסעודית, שהתנגדה לו. באפריל 2016, בעת ביקור שר ההגנה הסעודי, מחמד בן-סלמן, בעקבה, יצאה הודעה משותפת של שני הצדדים, שגרסה כי "דוחים את המעורבות האיראנית בענייני האזור אשר מלבה מתחים עדתיים ומסיתה לטרור". זו הייתה פעם ראשונה זה שנים שירדן בחרה לנקוט עמדה מובהקת, באמצעה למעשה את הקו הסעודי התקיף ביחס לאיראן. כדי ליצוק תוכן בהצהרה קראה ירדן מספר ימים לאחר מכן לשגרירה בטהרן לשוב לירדן להתייעצות בשל "מעורבותה של איראן בעניינים ערביים פנימיים", לאחר שערב הסעודית זימנה את שגרירה בטהרן לשוב לריאד בעקבות הצתת הנציגויות שלה באיראן (לאחר הוצאתו להורג בערב הסעודית של איש דת שיעי). ירדן גם בחרה לקחת חלק בקואליציה שמובילה ערב הסעודית בתימן נגד המורדים החות'ים, הנתמכים על-ידי איראן (לפני מספר שבועות התרסק מטוס F-16 ירדני שהשתתף בלחימה בתימן).

התמיכה הדיפלומטית והצבאית הירדנית ביעדי מדיניות החוץ של ערב הסעודית משקפת כמובן צפייה מצדה לסיוע כספי סעודי. מעבר לסיוע הבינלאומי שירדן זוכה לו ובמיוחד מארצות הברית (בעיקר מלווים בתנאי מימון נוחים), ירדן זקוקה לסיוען של מדינות ערב מפיקות הנפט. הדו"ח

האחרון של קרן המטבע העולמית על אודות כלכלת ירדן לא בישר אמנם על שינויים ניכרים, אבל הוא מצביע על גידול בשעורי האבטלה (צפי ל-15.3 אחוזים ב-2017, כאשר שעורי האבטלה בקרב מבקשי העבודה בקרב צעירים – כפולים) ועל גרעון בסך 9.5 אחוזים מהתמ"ג. קרן המטבע מברכת אמנם על הרפורמות הפיסקליות בירדן אבל הפגנות נגד הממשלה בערי ירדן בגין אותן רפורמות מצביעות על כי המשטר יאלץ להמשיך ולתמרן בין הצורך למלא את דרישות המוסדות הכלכליים הבינלאומיים, המעניקים לירדן רשת ביטחון של מלווים בתנאים נוחים, לבין קושי לממש את הבטחות הסיוע מצד מדינות ערב ולבין ה"רחוב" הירדני, שחש את השפעת גל ההגירה מסוריה על בשרו ומוחה על כך פומבית.

באפריל 2016, בביקור המלך עבדאללה בערב הסעודית, כוננה מועצה בילטרלית חדשה – "המועצה הסעודית-ירדנית" – בראשות מחמד בן-סלמן וראש הממשלה הירדני האני אל-מולקי המועצה נועדה להעמיק את הקשרים האסטרטגיים בין המדינות ולהגביר את שיתוף הפעולה ביניהן במגוון תחומים, בכללם התחום הצבאי ותחום הפיתוח הגרעיני האזרחי (כולל כריית אורניום). עוד נמסר על אודות הקמת קרן השקעות משותפת חדשה וחידוש המענק החמש-שנתי בסך \$5 מיליארד מ'המועצה לשיתוף פעולה במפרץ' לירדן, שהסתיים בסוף 2016. בפגישה הראשונה של "המועצה" הכריז ראש ממשלת ירדן כי ביטחונה של ערב הסעודית קשור קשר הדוק לביטחונה של ירדן, ואילו בן שיחו הסעודי אמר כי ירדן הינה מגן איתן לממלכה הסעודית, למדינות המפרץ ולעולם הערבי. אולם, עד כה, המענק של מדינות המפרץ לא חודש והסיוע לא הועבר, וירדן עדין מצפה לתרגום הדברים לסיוע כספי משמעותי. הסיבה לעיכוב קשורה גם למצב הכלכלי בערב הסעודית, שהורע עם הירידה במחירי הנפט והקושי של שוק הנפט להתייצב על רמה הגבוהה משמעותית מהמחירים של טרום הקיצוץ בתפוקה של חברות אופ"ק ושאר המדינות המפיקות.

במפגש הפסגה בין שני המלכים נחתמו 15 הסכמי שתוף פעולה כלכלי ומזכרי הבנות בין שתי המדינות, ביניהם – הסכמה בדבר קרן השקעות משותפת עבור ירדן בסך 3 מיליארד דולאר. השאלה היא האם המלך סלמן יצליח "ליישר" שוב את ירדן עם הקו הסעודי, תוך השלמה סעודית עם חופש תמרון ירדני מסוים בנושא הסורי, ומה התמורה הכספית שהוא יתרצה להעניק לירדן בפועל.

לישראל אינטרס מובהק בשמירת יציבותה של ירדן. מעבר לסיוע הביטחוני המועבר לירדן, שני הסכמים שנחתמו אשתקד יגדילו את כמויות המים שיסופקו מישראל לירדן ויחליפו את מקור הגז הטבעי המצרי בישראלי. ישראל מבליגה מזה זמן רב על הביקורת הבלתי מרוסנת מצד המשטר הירדני נגד מדיניותה בסוגיה הפלסטינית, וזאת מתוך הבנה למצוקות הפנימיות של הממשלה הירדנית. יתר על כן, ממשלת ישראל והעומד בראשה דוגלים ברעיון של פתרון לסכסוך הישראלי-פלסטיני במסגרת אזורית רחבה, שבה יהיה לירדן תפקיד מפתח. הפרסומים מהעת האחרונה בדבר מגעים שהתקיימו אשתקד בין מנהיגי ירדן, מצרים, ישראל ומזכיר המדינה האמריקאי דאז ג'ון קרי מלמדים על הפוטנציאל הגלום באופציה זו. כן התפרסמו בשבועות האחרונים ידיעות אשר לעניין שמגלה ממשלו של דונלד טרמפ בגישה האזורית לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. לכן, התקרבות מחודשת בין ירדן לערב הסעודית ובפרט סיוע כלכלי לירדן הוא אינטרס ישראלי מובהק. עם זאת, מימושו של הפוטנציאל לשיתוף פעולה במסגרת זו יהיה תלוי במידה ניכרת בנכונותה של ישראל להתקדם בתהליך המדיני עם הפלסטינים, שפרושה בעיני ריאד ועמאן התייחסות חיובית ליוזמה הערבית, שתברות הליגה לא רואות צורך לערוך כל שינוי בעקרונות הכלולים בה.